

مقاله پژوهشی: الگوی تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم با تأکید بر امنیت و سرپناه در بحران ناشی از جنگ ناهمتراز

حسین ولیوند زمانی^۱، وحید ریاضی^۲، بهمن توحیدیان^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۰/۰۷

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۲/۰۱

چکیده

مقاله حاضر برگرفته از پژوهشی با هدف دستیابی به الگوی راهبردی تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم در بحران ناشی از جنگ‌های ناهمتراز است که ابعاد امنیت و سرپناه را مورد واکاوی قرار می‌دهد. استقرار امنیت از ابتدایی‌ترین اصول جهت‌دستیابی به استانداردهای مطلوب برای آسایش و رفاه مردم است و ایجاد سرپناه و زیرساخت‌های لازم آن، یکی از ضروری‌ترین نیازها در بحران‌ها است، تا بیشترین امنیت، با کمترین هزینه جهت دفاع برای مردم فراهم شود و از طرف دیگر دشمن برای آسیب زدن به آن‌ها بیشترین زحمات را متقبل شود، لذا شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأمین امنیت و سرپناه برای مردم در بحران ناشی از جنگ‌ها، خصوصاً جنگ‌های ناهمتراز، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. هدف این پژوهش تدوین الگویی مناسب به منظور تأمین امنیت و سرپناه مردم در بحران ناشی از جنگ‌های ناهمتراز می‌باشد. نوع تحقیق این پژوهش کاربردی- توسعه‌ای است. روش تحقیق توصیفی- تحلیلی با رویکرد آمیخته است. حجم جامعه آماری این تحقیق به صورت تمام شمار ۵۲ نفر در نظر گرفته شده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های حاصل از مطالعه منابع، با استفاده از روش تحلیل محتوی، روش مدل‌سازی معادلات ساختاری با رویکرد حداقل مربعات جزئی و با استفاده از نرم‌افزار «اسمارت پی‌ال‌اس» مورد تحلیل قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان داد که این الگو، شامل ۵ مؤلفه و ۳۶ شاخص می‌باشد؛ بعد امنیت شامل دو مؤلفه (امنیت فردی، امنیت عمومی) و ۱۴ شاخص و بعد سرپناه شامل ۳ مؤلفه (طراحی و معماری پناهگاه، مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها و مکان‌یابی) و ۲۲ شاخص می‌باشد.

واژگان کلیدی: الگو، نیازمندی‌های اساسی مردم، امنیت، سرپناه، بحران، جنگ ناهمتراز

^۱ دانشیار علوم دفاعی راهبردی دافوس ارتش ج.ا.ایران

^۲ دانشیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۳ دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی. (نویسنده مسئول) emamyian@yahoo.com

مقدمه

با توجه به تهدیدهای روزمره و تنوع و لحظه‌ای بودن آن‌ها و از طرفی بروز بحران‌های ناشی از این‌گونه تهدیدها، بررسی علمی، منطقی و نظام‌مند در مسائل تأمین نیازهای اساسی مردم در زمان بحران ناشی از جنگ‌های ناهم‌تراز از جمله نیازهای حیاتی کشور محسوب می‌گردد. چرا که علاوه بر تشدید نیازهای اساسی مردم در جنگ ناهم‌تراز با توجه به ویژگی‌ها و مشخصات جنگ نظیر سرعت عمل بالا و به دلیل سیال بودن و تحرک زیاد، آسیب‌های روحی و روانی آن نیز بدلیل هدف قرار دادن اراده مردم، بیشتر است. ابعاد مؤثر بر تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم در بحران ناشی از جنگ‌های ناهم‌تراز در پژوهشی که مقاله حاضر از آن استخراج شده است، شامل غذا، آب، بهداشت و درمان، امنیت، سرپناه، انرژی، حمل و نقل و ارتباطات و رسانه است؛ که در این مقاله به دلیل محدودیت حجم ارائه به دو بعد آن یعنی امنیت و سرپناه پرداخته می‌شود.

امنیت و سرپناه از نیازهای اساسی زندگی بشر محسوب می‌شود؛ به طوری که مبانی دینی ما نیز اهمیت ویژه‌ای برای آن‌ها قائل شده است؛ چرا که در سایه برخوردارگی از این دو نعمت است که انسان می‌تواند با برآورده نمودن سایر نیازمندی‌های مادی و معنوی خود به سعادت و کمال دست یابد.

امنیت به عنوان یک نیاز اساسی بارها در فرمایشات امام خامنه‌ای مدظله‌العالی مطرح شده به-طوری که معظم‌له اهمیت امنیت را به مثابه هوا که به طور مستمر برای انسان لازم و ضروری است، می‌داند و تأکید می‌نماید: «اگر ما بخواهیم ضروریات زندگی بشر را در فصول عمده خلاصه کنیم و مثلاً به دو فصل، سه فصل و حداکثر به چهار فصل برسد، یک فصل از این چند فصل، فصل «امنیت» است. بدون امنیت، نه خوراک لذتی می‌بخشد، نه خانواده انسی ایجاد می‌کند و نه شغل و درآمد فایده‌ای می‌دهد. امنیت که نبود، هیچ چیز نیست. امنیت، مثل هوا برای انسان، به طور مستمر لازم است. اگر جامعه امنیت نداشته باشد، حالت اختناق پیدا می‌کند؛ مثل مجموعه‌ای که هوا در اختیار نداشته باشد. این اهمیت امنیت است.» (امام خامنه‌ای^(مد ظله العالی)، ۱۳۷۶/۴/۲۵)

امنیت در اسلام مجموعه شرایط مطلوب جهت انجام فعالیت‌های فردی و جمعی است؛ به نحوی که در سایه تحقق آن شرایط، جهت‌گیری‌ها به سوی اهداف آفرینش صحیح‌تر و کامل‌تر شکل گرفته و اسباب تسریع در رشد انسان فراهم شود. در نظام مبتنی بر اسلام، امنیت سازمان حکومت از آن جهت دارای اهمیت است که اهداف، ارزش‌ها، سعادت و امنیت مردم و مکتب اسلام را تأمین می‌کند. امنیت حکومت مقدمه‌ای برای ایجاد امنیت، رشد و تعالی جهت جامعه می‌باشد. (بابویی و

همکاران، ۱۴۰۱: ۸) بنابراین ایجاد امنیت اجتماعی، عمومی و فردی در شرایط معمول و همچنین در شرایط بحرانی و جنگی از ضروریات برای یک ساختار سیاسی، مطرح می‌باشد. از مسائل مهم در شرایط بحران، خصوصاً در بحران ناشی از جنگ‌های ناهمتراز، این است که با چندین پدیده ناامنی، آنهم بطور همزمان مواجه هستیم؛ بنابراین باید امنیت جانی افراد برقرار و ضمن اینکه زیرساخت‌های کشور نیز مورد محافظت قرار گرفته، در بعد ایجاد سرپناه برای مردم هم اقدامات مؤثری انجام داد.

با انجام این تحقیق می‌توان به شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأمین امنیت و سرپناه مردم در بحران ناشی از جنگ‌های ناهمتراز پرداخت و الگوی مناسبی در این راستا ارائه نمود؛ که منجر به افزایش تاب‌آوری مردم و جلوگیری از غافلگیری مسئولین امر می‌شود. ضمن اینکه بی‌توجهی به یافته‌های این تحقیق ممکن است عواقب و پیامدهایی منفی همچون ناامنی، سردرگمی و بروز نارضایتی مردم در زمان وقوع احتمالی جنگ ناهمتراز را به همراه داشته باشد. با توجه به مطالب مطروحه، محقق به دنبال پاسخ به این پرسش است که «الگوی تأمین امنیت و سرپناه مردم در بحران ناشی از جنگ‌های ناهمتراز چیست؟»

مبانی نظری

- پیشینه‌شناسی:

از طریق بررسی منابع مرجع درباره موضوع تحقیق و نیز پژوهش‌های دانشگاهی، تعدادی از پیشینه‌های پژوهشی مرتبط با موضوع، به شرح ذیل ارائه شده است:

رستمی و دهقان (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «تأمین امنیت عمومی پایدار با نقش‌پذیری از سرمایه‌ی اجتماعی مردم‌محور» مشخص نمودند که سرمایه‌ی اجتماعی در وجوه مختلف امنیت عمومی یعنی پیشگیری از جرائم، برقراری نظم عمومی و حاکمیت قوانین و مقررات نقش مثبتی ایفا می‌کند؛ رویکرد امنیت ناظر بر سرمایه‌ی اجتماعی (شامل اعتماد متقابل، آگاهی عمومی و مشارکت مردمی و...) برای «ایجاد و حفظ نظم عمومی»، «کاهش وقوع جرم» و «حاکمیت قوانین و مقررات» در نظام اسلامی است. در این راستا «سرمایه‌ی اجتماعی» به‌عنوان یکی از مفاهیم مهم و کلیدی، به دلیل بهره‌مندی از رویکرد نرم-افزارانه از محورهای اصلی مطالعات و راهبردهای تأمین امنیت در عرصه‌های کلان، بخشی و خرد است. لکن آنچه در این تحقیق بیش‌ازپیش مورد تأکید و توجه قرار گرفت این بود که «سرمایه‌ی اجتماعی» به‌عنوان یک مفهوم تک‌ساحتی در محیط امنیتی کشور قابل بررسی نیست بلکه این مفهوم اثرگذار به‌طور متکثر در میان بازیگران، عناصر، لایه‌ها و شبکه‌های مختلف اجتماعی سیالیت داشته و این کارگزار و

کاربران سرمایه‌های اجتماعی در جامعه هستند که به میزان انطباق‌پذیری با سیاست‌های امنیت عمومی نظام، تأمین امنیت عمومی را رقم می‌زنند.

- عادل (۱۳۹۱)، تحقیقی با عنوان «ارزیابی عملکرد نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران در برقراری نظم و امنیت شهرستان بم با رویکرد مدیریت بحران» انجام داد که نتایج به دست آمده نشان‌دهنده آن است که عملکرد ناجا در برقراری نظم و امنیت بحران ناشی از زلزله شهرستان بم در حوزه‌های عملکردی انتظامی، آگاهی و راه‌نمایی و رانندگی، در مرحله پاسخگویی و امدادسانی از دیدگاه کل پاسخگویان (مردم، مسئولان دستگاه‌های اجرایی و کارکنان ناجا) از حد متوسط بالاتر بوده است. مقایسه نگرش دیدگاه مردم، کارکنان ناجا و مسئولان اجرایی نشان می‌دهد که بیشترین نمره نگرشی نسبت به میزان تأثیر عملکرد ناجا در برقراری نظم و امنیت در زلزله بم، به ترتیب مربوط به کارکنان ناجا، مردم و مسئولان اجرایی بوده است.

- بیات (۱۳۸۷) در رساله خود با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی احساس امنیت در بین شهروندان تهرانی»؛ با هدف بررسی متغیرهای مؤثر بر احساس امنیت در شهر تهران، صورت پذیرفته است. متغیرهای مطرح در این پژوهش شامل عوامل فردی و خانوادگی، میزان بروز جرایم، انتظار از پلیس، در معرض جرم واقع شدن، تأمین و رفاه اجتماعی، پرداخت رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی و فضای شهری می‌باشند که رابطه هر یک از این متغیرهای نسبتاً کلان با اجزاء و عناصری چند با متغیر وابسته تحقیق یعنی احساس ناامنی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

- پور نقدی و اصلانی (۱۳۹۵) در تحقیق خود با عنوان «بررسی معیارها و شاخص‌های امنیت‌ساز پدافند غیرعامل در زمان جنگ و بحران»؛ با مطالعه معیارها و شاخص‌های امنیت‌ساز پدافند غیرعامل نتیجه‌گیری کردند که یکی از راهبردهای دفاعی در فضای فُناورانه آینده برای شاخص‌های امنیت‌ساز پدافند غیرعامل در آمایش سرزمین، عامل فضا و محیط است که بسیار اهمیت دارد. بنابراین راه‌کارها و اقدام‌های راهبردی که می‌بایست در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های آینده پدافند غیرعامل در چارچوب دکترین دفاعی کشور در نظر گرفته شود، به شرح زیر است:

- ایمن‌سازی زیرساخت‌های حیاتی کشور با اصول پدافند غیرعامل و ایجاد نظام مدیریت امنیت زیرساخت‌های حیاتی

- توسعه و افزایش سطح آگاهی، دانش و مهارت‌های مرتبط شاخص‌های امنیت‌ساز پدافند غیرعامل
- ایجاد همکاری و هماهنگی مؤثر بین تمامی دستگاه‌ها و نهادهای امنیتی، نظامی و دفاعی برای هم‌افزایی و جلوگیری از موازی‌کاری‌ها؛

- اطلاع‌رسانی و افزایش آگاهی عامل انسانی در خصوص آسیب‌ها و تهدیدهای دفاعی و امنیتی کشور در زمان جنگ و بحران.

- آل شواریه^۱ و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله خود با عنوان «لحاظ نمودن پایداری در طرح‌های جدید و راه‌حل‌های موجود برای پناهگاه‌های پس از بلایا و پس از جنگ»؛ اشاره دارند که به دلیل بلایای طبیعی و جنگ، افرادی که آواره شده‌اند در کمپ‌های پناهندگان که اغلب در مقیاس یک شهر متوسط هستند، جمع می‌شوند. پناهگاه پس از فاجعه و پس از جنگ، به عنوان یک عنصر حیاتی کوتاه‌مدت و بلندمدت آوارگان محسوب می‌شود. با این حال، محیط محدود که بر پناهگاه‌های اضطراب غالب هستند، اغلب منجر به عدم توجه به ابعاد پایداری می‌شود. بی‌توجهی به پایداری پیامدهای عملی شدیدی هم بر مردم و هم بر محیط زیست دارد و در درازمدت هزینه‌های بیشتری را نیز به همراه دارد. بنابراین انتقال سریع به پناهگاه که در آن ملاحظات پایداری یک عنصر کلیدی در فرآیندهای طراحی و تصمیم‌گیری است، ضروری است. برای تسهیل چنین انتقالی، این مقاله به «راه‌حل‌های موجود» و «طرح‌های جدید» برای لحاظ نمودن ابعاد پایداری می‌پردازد.

- امانپور و همکاران (۱۳۹۷) در تحقیق خود با عنوان «جانمایی پناهگاه‌های شهری مبتنی بر اصول پدافند غیرعامل (مطالعه موردی: منطقه ۴ شهر اهواز)» نتیجه‌گیری نمودند که شهر یکی از زیستگاه‌های متراکم انسانی است که به دلیل حضور انسان، نیازمند ایمنی در همه ابعاد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، مدیریتی و هر نوع اقدامی است که جامعه انسانی و محیط طبیعی و مصنوعی آن را بیمه کند. این تحقیق با هدف جانمایی پناهگاه‌های شهری در سطح منطقه ۴ شهر اهواز مبتنی بر پدافند غیرعامل، بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی انجام یافت و نتایج تحلیل ارزش وزنی شاخص‌های موثر در مکان‌یابی پناهگاه‌ها نشان داده است که شاخص‌های مسکونی و درمانی به‌عنوان مهم‌ترین شاخص‌های مکان‌یابی پناهگاه شهری شناخته شدند و دارای بیشترین وزن بودند. همچنین نقاط مرکزی منطقه به دلیل قرارگیری کاربری‌های مسکونی و مراکز تجاری با تراکم جمعیتی بالا، بیشترین مکان مستعد برای ساخت پناهگاه شهری را در خود جای داده است. شاخص نزدیکی پناهگاه به مراکز جاذب جمعیت همانند: تجاری، مسکونی، درمانی و ... به عنوان یکی از فاکتورهای تعیین‌کننده در مکان‌یابی پناهگاه معرفی شده است. این شاخص در نسبت با مراکز و عملکردهای جمعی است، که به خود معنی می‌دهد. سرعت در پناه گرفتن؛ امری است که در نسبت با نقاط جمعیت‌خیز اهمیت بیشتری می‌یابد و نقاط جمعیت‌خیز؛ نقاطی است که اولاً عمومی باشد و ثانیاً ماهیت و موقعیتی مرکزی داشته باشد.

- مفهوم شناسی:

الگو: الگو نسخه کوچک شده یک شیء یا پدیده است که بیشترین شباهت و خصوصیات پدیده اصلی را منعکس می‌کند. مفاهیم ذهنی و پدیده‌های پیچیده از طریق الگو قابل درک می‌شوند. الگوها اجازه می‌دهند که به تجزیه و تحلیل مسائل پیچیده بپردازیم (مرادیان، ۱۳۸۹: ۱۰۶).

^۱ Alshawawreh

تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم: در این پژوهش تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم، برآورده نمودن کلیه نیازمندی‌های حیاتی است که در زمان جنگ و بحران، نبود آنها زندگی مردم را با مشکلات جدی مواجه نموده و چالش‌های طاقت‌فرسایی را برای ایشان به دنبال دارد. (محقق ساخت)

امنیت: باری بوزان تعریف لغوی امنیت را «حفاظت در مقابل خطر(امنیت عینی)، احساس ایمنی (امنیت ذهنی) و رهایی از تردید (اعتماد به دریافت‌های شخصی) می‌داند». (بوزان، ۱۳۷۸: ۵۲-۳۱)

امنیت: در این تحقیق، نیازی بنیادین است تا جایی که ارضای نیازهای دیگر به تأمین و ارضای این نیاز در عرصه فردی و عمومی بستگی دارد. به عبارت دیگر نبود تهدید جانی، مالی، فیزیکی، رفتاری و نبود تهدیدات عمومی. (محقق ساخت)

بحران: بحران حادثه‌ای است که در اثر رخدادها و عملکردهای طبیعی و انسانی به‌طور ناگهانی به‌وجود می‌آید و مشقت، سختی و خسارت را به یک مجموعه یا جامعه انسانی تحمیل می‌کند. برطرف کردن بحران، نیاز به یک‌سری اقدام‌ها و عملیات اضطراری و فوق‌العاده دارد (رضایی و بختیاری، ۱۳۸۹: ۶۱). بحران یعنی ایجاد بی‌نظمی و اختلال در زندگی و باعث به هم خوردن توازن و تناسب بین نیازها و منابع است. در شرایط بحران توازن موجود از بین می‌رود (الوانی، ۱۳۹۵: ۵۷).

جنگ ناهمتراز: جنگ ناهمتراز، نبرد میان دو نیرو است که از حیث کمیت تسلیحات و تجهیزات و همچنین سطح فناوری تفاوت آشکار و عمده دارند. در این نوع نبرد طرف ضعیف‌تر با اجتناب از نقاط قوت دشمن و بهره‌گیری آگاهانه از نقاط ضعف دشمن، ضربات اساسی و تعیین‌کننده بر طرف مقابل وارد می‌کند و او را وادار به خاتمه‌درگیری و پذیرش شکست می‌نماید. بدیهی است در نبرد ناهمتراز عدم پیروزی سریع و شفاف طرف قوی، خود پیروزی طرف ضعیف است و عدم شکست طرف ضعیف، خود پیروزی اوست. طرف ضعیف در نبرد ناهمتراز تمامی معیارهای اخلاقی لازم را در نبرد رعایت می‌کند و به سمت هلاکت حرث و نسل یا کشتار افراد بی‌گناه نمی‌رود. در این نوع جنگ ابعاد غیرفیزیکی و روحیه و معنویت سهم به‌سزایی دارد (افشردی، جزوه آموزشی: ۱۳۹۰)

¹ Asymmetric warfare

تفاوت جنگ همتراز با جنگ ناهمتراز

جنگ همتراز یک جنگ منظم، با شیوه‌های مشخص، روش‌های معین و محاسبات مبتنی بر امکانات و تجهیزات است. در جنگ همتراز، جبهه‌ای جنگ را به نفع خود به پایان می‌برد که سازماندهی منظم‌تر و کارآمدتر نظامی به همراه حجم تسلیحاتی بیشتر و فناوری پیشرفته‌تر نظامی - اطلاعاتی و شناسایی داشته باشد، اما در جنگ ناهمتراز هیچ چیز به طور کامل قابل پیش‌بینی نیست، زیرا جنگ ناهمتراز جنگی است با شیوه‌های نامشخص و روش‌های نامعین و محاسبات بدون اتکا بر امکانات و تجهیزات است. ویژگی‌های فوق در جدول ۱- آورده شده است.

جدول ۱: ویژگی جنگ همتراز و جنگ ناهمتراز (محقق ساخت)

ردیف	ویژگی	همتراز	ناهمتراز
۱	تکرار	پذیر	ناپذیر
۲	بهره‌مندی از اصول فریب و غافلگیری	بهره می‌برد	بهره می‌برد
۳	بازدارندگی	ایجاد می‌کند	ایجاد می‌کند
۴	دامنه زمانی	محدود	نامحدود
۵	تناسب بین هزینه و نتایج	معمولاً تناسب وجود دارد	تناسب وجود ندارد
۶	داشتن محدودیت زمانی و مکانی	دارد	ندارد
۷	تنوع در شیوه و بکارگیری تجهیزات	تنوع وجود دارد	تنوع زیادی وجود دارد
۸	روش‌های عملیاتی و راه‌کنشی	مشخصی دارد	نامشخصی دارد
۹	چالش در اتخاذ راه کار مقابله‌ای	کم	بسیار زیادی دارد
۱۰	ابهام‌سازی و ایجاد عدم قطعیت	نمی‌کند	می‌کند
۱۱	اتکا به پشتیبانی مردمی	برخوردار است	بسیار زیاد برخوردار است
۱۲	تناسب بین دو جبهه درگیر	تناسب وجود دارد	تناسب معمول وجود ندارد

ردیف	ویژگی	همتراز	ناهمتراز
۱۳	محدوده صحنه جنگ	داخل مرزهای خود دفاع می‌کند	داخل و خارج از مرزهای خود دفاع می‌کند

الف - امنیت

یکی از بحران‌هایی که ممکن است به دنبال وقوع بحران ناشی از جنگ حادث شود، بحران امنیت است. با توجه به اینکه یکی از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها، برقراری نظم و امنیت در جامعه است، و در نظام جمهوری اسلامی ایران این مأموریت براساس قانون بر عهده نیروی انتظامی گذاشته شده است، بدون شک نیروی انتظامی برای هرچه بهتر انجام دادن آن باید وظایفی را از قبیل: حفاظت از حدود ناحیه آسیب‌دیده، کنترل ورود و خروج افراد، وسایل نقلیه و اجناس، حفاظت از اموال دولت، بخش خصوصی و مردم، حفاظت از کمک‌های مردم و دولت، ایجاد نظم در ناحیه آسیب‌دیده و دفع هرگونه مزاحمت افراد شرور برای مردم، کنترل ترافیک داخل و اطراف ناحیه آسیب‌دیده، دستگیری مجرمان و زندانیان فراری و... انجام دهد. البته در مواقع بحران همواره مردم عزیز کشورمان به‌خصوص بسیجیان و همچنین نیروهای مسلح اعم از ارتش و سپاه نیز در برقراری امنیت مشارکت می‌کنند.

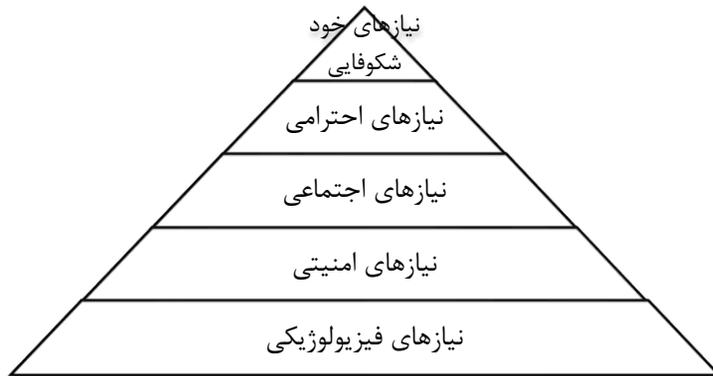
با نگاه به اسناد بالادستی به‌خصوص منویات امامین انقلاب در خصوص امنیت، همواره تأکیدات فراوانی در خصوص امنیت بوده و آن‌را جزو نیازهای اساسی مردم بر شمرده‌اند. «نعمتان مجهولتان الصّحّة و الامان». امنیت برای یک ملت جزو اساسی‌ترین نیازها است. اگر امنیت بود، پیشرفت به وجود می‌آید، علم رشد می‌کند، اقتصاد شکوفائی پیدا می‌کند، سازندگی کشور امکان پیدا می‌کند (بیانات در دیدار مسئولان و کارکنان قوه قضائیه، ۱۳۹۲/۴/۵).

نظریه مازلو

آبراهام مازلو^۱ نظریه روانشناسی خود را به عنوان «نظریه انگیزه‌های انسان» در سال ۱۹۴۳ ارائه کرد.

1 Abraham Maslow

2 A theory of human motivation

شکل ۱: سلسله نیازهای مازلو

سلسله مراتب نیازهای مازلو غالباً به صورت یک هرم نشان داده می‌شود. در سطوح پایین‌تر هرم، ابتدایی‌ترین و پایه‌ای‌ترین نیازها و در بالاترین سطح هرم، نیازهای پیچیده‌تر قرار دارند. مازلو نیازهای اساسی انسان را در یک هرم جای داده است که دارای ۵ طبقه است. طبقات پایین‌تر هرم، نیازهای حیاتی‌تر و ساده‌تر و طبقات بالاتر نیازهای پیچیده‌تر ولی کمتر حیاتی را نشان می‌دهند. نیازهای طبقه‌های بالاتر فقط وقتی مورد توجه فرد قرار می‌گیرند که نیازهای طبقه‌های پایین‌تر برطرف شده باشند. هرگاه فردی به طبقه بالاتر حرکت کرد نیازهای طبقه پایین‌تر چندان مورد توجه اصلی او نخواهد بود؛ اگر هم به صورت موردی به یک نیاز در طبقه‌های پایین‌تر احتیاج پیدا کند به صورت موقتی اولویت آن نیاز را بالا می‌برد، ولی هرگز به صورت دائمی به طبقه پایین‌تر باز نمی‌گردد؛ هرم سلسله مراتب نیازهای مازلو یا به‌طور خلاصه هرم مازلو، نظریه آبراهام مازلو نظریه‌پرداز کلاسیک در مورد نیازهای انسان است. به اعتقاد مازلو نیازهای آدمی از یک سلسله مراتب برخوردارند. رفتار افراد در لحظات خاص تحت تأثیر شدیدترین نیاز قرار می‌گیرد.

هنگامی که ارضای نیازها آغاز می‌شود تغییری که در انگیزش فرد رخ خواهد داد بدین‌گونه خواهد بود که به جای نیازهای قبل، سطح دیگری از نیاز اهمیت یافته و محرک رفتار خواهد شد. نیازها به همین ترتیب تا پایان سلسله مراتب نیازها اوج گرفته و پس از ارضاء، فروکش کرده و نوبت به دیگری می‌سپارند در این نظریه نیازهای آدمی در پنج طبقه قرار داده شده‌اند که به ترتیب عبارتند از:

۱- نیازهای زیستی

نیازهای زیستی در اوج سلسله مراتب قرار دارند و تا زمانی که قدری ارضاء گردند، بیشترین تأثیر را بر رفتار فرد دارند. نیازهای زیستی، نیازهای آدمی برای حیات خودند. یعنی: خوراک، پوشاک و

مسکن تا زمانی که نیازهای اساسی برای فعالیت‌های بدن به حد کافی ارضاء نشده‌اند، عمده فعالیت‌های شخص احتمالاً در این سطح بوده و بقیه نیازها، انگیزش کمی ایجاد خواهند کرد.

۲- نیازهای امنیتی

نیاز به رهایی از وحشت، تأمین جانی و عدم محرومیت از نیازهای اساسی است. به عبارت دیگر نیاز به حفاظت از خود در زمان حال و آینده را شامل می‌شود.

۳- نیازهای اجتماعی، ۴- احترام و ۵- خودشکوفایی

آنچه باعث انگیزه می‌شود برآوردن نیازهایی است که در سلسله مراتب نیازها در مرتبه بالاتری قرار دارد یعنی احتیاجاتی از قبیل امنیت، سرپناه، تأمین اجتماعی، تعلق، احترام و مانند آن به ندرت کاملاً ارضا می‌شوند؛ بخصوص برای افرادی که در رده‌های پایین سازمان قرار دارند و به فوق‌العاده یا پاداش متکی هستند. ارضای نیاز قدر و منزلت، احساساتی مانند اتکای به نفس، ارزش داشتن، صلاحیت و قابلیت داشتن و مانند آن در فرد به وجود می‌آورد حال آنکه عدم ارضای این نیازها باعث می‌شود که شخص احساس خود کم‌بینی، ضعف و بی‌پناهی کند و احتمالاً ناراحتی‌های عصبی در شخص ایجاد شود (سید جوادین، ۱۳۹۴: ۴۵۹).

استقرار امنیت از ابتدایی‌ترین اصول جهت دست‌یابی به استانداردهای مطلوب برای آسایش و رفاه مردم است و دفاع غیرعامل در مقابل تهدیدات خارجی، یکی از ضروری‌ترین نیازها در مرحله اولیه طراحی شهرها و تأسیسات مهم است، تا بیشترین امنیت، با کمترین هزینه جهت دفاع برای مردم فراهم شود و از طرف دیگر دشمن برای آسیب زدن به آن‌ها بیشترین زحمات را متقبل شود (اهری و مرادی، ۱۳۹۶: ۶).

اهمیت و ضرورت امنیت به‌عنوان یکی از نیازمندی‌های اساسی مردم

صاحب‌نظران در خصوص تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم، بدون استثناء همگی امنیت را به عنوان یکی از ضروری‌ترین و بااهمیت‌ترین نیازهای اساسی مردم در بحران‌های طبیعی و انسان‌ساخت می‌دانند. که مهمترین دلایل خود را موارد زیر می‌دانند:

- احساس امنیت و افزایش روحیه و کارآیی حادثه‌دیدگان و امدادگران؛
- کاهش آسیب‌پذیری ناشی از بی‌نظمی، آشفتگی و هرج و مرج؛
- باز تولید امنیت و ایجاد بازدارندگی از ارتکاب جرائم؛
- کاهش زمان امداد و نجات؛
- ایجاد چتر انتظامی امنیتی برای تداوم ارائه خدمات ضروری؛

- جلوگیری از ایجاد گره‌های مدیریتی و افزایش اقتدار مدیران بحران؛
- ایجاد سهولت در رفت آمد وسایل نقلیه؛
- پیشگیری از دستبرد به محموله‌های ارسال شده و امنیت ترافیکی؛
- جلوگیری از تعرض به جان، مال و ناموس آسیب‌دیدگان؛
- امکان توزیع صحیح امکانات و کمک‌ها؛
- جلوگیری از غارت اموال دولتی، بانک‌ها، بلا صاحب و ...؛
- جلوگیری از بالا رفتن سطح انتظارات مردم؛
- برطرف نمودن عوامل محدودکننده و کاهش‌دهنده فعالیت‌ها (همان).

وظایف دستگاه‌های تولید نظم و امنیت در بحران

نیروهای انتظامی و امنیتی در بحران‌ها نقش بسترسازی برای اقدامات امداد و نجات را داشته و با ایجاد چتر امنیتی انتظامی موجبات عدم سوءاستفاده‌های احتمالی مجرمان و تبهکاران و سهولت ارائه خدمات و تردد بیماران و مجروحین را فراهم می‌آورند. این نیروها به عنوان نیروی حافظ امنیت و آسایش مردم به دلیل گستردگی زمینه فعالیت، تنوع وظایف و حضور در اقصی نقاط کشور در اغلب موارد اولین نیروی دولتی است که هنگام بروز هرگونه سانحه‌ای در محل وقوع حاضر است و چنانچه از مدیریت مناسبی برخوردار باشد، می‌تواند منشأ اثرات مهمی در جامعه بحران‌زده باشد (چالوک، ۱۳۹۲: ۳).

روش‌ها و مصادیق تولید امنیت در وقوع بحران

در وقوع هر گونه بحرانی باید تدابیری برای تأمین امنیت اندیشید تا مسائل و مشکلات مضاعف نگردد. یعنی روش‌هایی اتخاذ گردد که هیچگونه ترس، هراس و بیمی برای تأمین نیازهای معمول خود نداشته باشند و به هیچ وجه حقوق آنان به مخاطره نیفتد و هیچ عاملی حقوق مشروعشان را به خطر نیندازد. مهمترین روش‌های تولید امنیت و مصادیق آن در وقوع بحران به شرح زیر می‌باشد:

- ۱) به‌روز نمودن طرح‌های امنیتی حفاظت از اماکن ویژه، حیاتی، حساس و مهم؛
- ۲) ایجاد کمربند امنیتی در شهر و کانون بحران؛
- ۳) ایجاد تورهای بازرسی؛
- ۴) گشت شهری و عملیات شهری؛
- ۵) مبارزه با شرارت و بزهکاری؛
- ۶) دستگیری، انتقال، اجرای حکم در اسرع وقت؛
- ۷) کنترل اتباع بیگانه و تیم‌های کمک خارجی؛
- ۸) کنترل و جلوگیری از سرقت منازل، اماکن دولتی و ...؛
- ۹) کنترل و جلوگیری از زورگیری و سرقت مسلحانه؛

- ۱۰) کنترل و جلوگیری از غارت فروشگاه‌ها، اماکن دولتی، بانک‌ها و سایر مؤسسات؛
- ۱۱) کنترل و جلوگیری از فعالیت جواسیس؛
- ۱۲) کنترل و جلوگیری از فرار زندانیان و پیش‌بینی محل یدکی؛
- ۱۳) کنترل ورود و خروج خودروهای شخصی و گروه‌های مردمی؛
- ۱۴) حضور به موقع نیروهای امنیتی و ایجاد چتر امنیتی؛
- ۱۵) مدیریت، سازماندهی و کنترل امنیتی گروه‌ها و باندهای سازمان‌یافته؛
- ۱۶) پیش‌بینی امنیت محل ذخیره مواد غذایی و مایحتاج ضروری حادثه‌دیدگان؛
- ۱۷) ایجاد واحد نگهداری و سرپرستی موقت زنان و کودکان بی‌سرپرست؛
- ۱۸) پرهیز از سخنرانی‌های هیجانی و ایجاد توقعات ناممکن در سانحه‌دیدگان؛
- ۱۹) ایجاد واحد روابط عمومی و اطلاع‌رسانی با نصب بلندگوهای ثابت و متحرک (همان: ۳۹).

ب- سرپناه

سرپناه یک عامل تعیین‌کننده بقا در مراحل اولیه بحران می‌باشد. علاوه بر این مسأله، لزوم سرپناه به منظور آسایش امنیت شخصی و حمایت در برابر شرایط بد آب و هوایی و افزایش مقاومت در برابر بیماری و عدم سلامتی ضروری می‌باشد. این عامل برای دسترسی به منزلت انسانی و تداوم زندگی اجتماعی و خانوادگی در شرایط سخت تا حد امکان لازم می‌باشد (پروژه اسفیر، ۱۴۰۰: ۲۰۸).

یکی از مهمترین نیازمندی‌های مردم در برابر تهدیدات دشمن ناهم‌تراز حفاظت و صیانت از جان مردم می‌باشد در این راستا در حوزه برنامه‌ریزی شهری و برنامه‌ریزی کلان ساخت پناهگاه‌ها با ویژگی‌های مختلف همچون تعداد آنها، فاصله از یکدیگر، جمعیت سرویس‌دهنده و ارتباط با یکدیگر، مسیر امن و دسترسی سریع به پناهگاه و متروکه نشدن آن در زمان صلح از اهمیت بسزایی برخوردار می‌باشد (جدی، ۱۳۹۴: ۳).

پناهگاه به مکانی اطلاق می‌گردد که به خاطر طراحی تخصصی و کاربری خاص در مقابل انواع تهدیدات، نسبت به ساختمان‌های متعارف از درجه حفاظت و ضریب ایمنی بالاتری برخوردار باشد و امنیت بیشتری برای افراد فراهم نماید (همان). به عبارتی پناهگاه به مکانی اطلاق می‌گردد که در مقابل اثرات حملات (هوایی-موشکی) و یا تهدیدها نسبت به ساختمان‌های معمولی و یا فضای باز از امنیت بیشتری برخوردار باشد (کامیابی و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۰).

در صورت ایجاد پناهگاه‌های عمومی علاوه بر آن که استفاده از این فضاها در زمان صلح برای صاحبان آنها صرفه اقتصادی دارد موجب به وجود آمدن حاشیه امنی برای شهروندان و آرامش روانی آنان می‌گردد و ادامه فعالیت‌ها را حتی در زمان جنگ ممکن ساخته و علاوه بر این، موجب

به‌وجود آمدن بازدارندگی در دشمن به دلیل عدم توانایی در تضعیف مقاومت و روحیه مردمی می‌شود. اهمیت این مسئله زمانی آشکار می‌شود که بدین‌وسیله دشمن تهاجم و رسیدن به اهداف خود را بسیار پرهزینه و غیراقتصادی می‌یابد و این مهمترین عامل بازدارنده در دشمن است (جدی، ۱۳۹۳: ۲۸).

دسترسی به خدمات و امکانات؛ دسترسی به خدمات ضروری مانند آب، سرویس بهداشتی، خدمات اجتماعی و بهداشتی به‌گونه‌ای طراحی می‌شود تا استفاده از امکانات موجود به حد اکثر برسد اثرات سوء آن بر جوامع میزبان یا مجاور کاهش یابد. امکانات بیشتر و عوامل دسترسی به این امکانات باید فراهم گردد تا نیازهای اسکان جمعیت برآورده و عوامل به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی شود تا تمام ساکنان دسترسی مطمئن به امکانات داشته باشند. بافت اجتماعی و جنسیت آسیب‌دیدگان و نیازهای گروه‌های آسیب‌پذیر باید در برنامه‌ریزی و تأمین خدمات منظور شود. مناطق امنی جهت بازی بچه‌ها در نظر گرفته شود و در صورت امکان دسترسی به مدارس و سایر خدمات آموزشی فراهم گردد (پروژه اسفیر، ۱۴۰۰: ۲۱۶).

در طراحی معماری پناهگاه‌های شهری، طراحی معماری یکی از عوامل کلیدی و تعیین‌کننده در طراحی می‌باشد که باید با توجه به نکاتی نظیر هدف از ساخت پناهگاه و میزان هزینه دشمن برای تهاجم به آن و در هم‌پوشانی برای این دو به روش نسبت سود به هزینه بررسی و ارزیابی گردد.

بنابراین با توجه به ضرورت حفاظت از جان شهروندان به‌عنوان سرمایه‌های ملی و دفاع از کشور در زمان جنگ و جلوگیری از تبعات جنگ روانی، لزوم ساخت پناهگاه‌های شهری روشن می‌گردد. غالباً طراحی معماری دفاعی با دید نظامی‌گری و در زمان بحران صورت می‌گیرد و از جایگاه معماری به دفاع کمتر توجه می‌شود. بنابراین، اکثر تأسیسات نظامی پایدار نیست و در زمان صلح بلا استفاده می‌ماند. تجربه بارز در این مورد، پناهگاه‌سازی غیر اصولی در ایران و نیز تأسیسات جنگ جهانی دوم است. وقتی بخواهیم مسئله دفاع را در کل یک مجتمع زیستی منظور کنیم باید آنرا در جزئی‌ترین مباحث برنامه‌ریزی طراحی و ساخت نیز مدنظر قرار داده و باید طرح دفاعی را با دید همه‌جانبه و کل‌نگر در ابعاد گوناگون پایدار کرد.

طراحی معماری پناهگاه: طراحی معماری پناهگاه شامل ۴ بخش اصلی زیر است (امیری، ۱۳۹۰).

- ۱- برنامه‌ریزی
- ۲- طراحی سایت
- ۳- طراحی خارجی
- ۴- طراحی داخلی

برنامه‌ریزی و طراحی شهری پناهگاه جمعی

فرایند برنامه‌ریزی و طراحی شهری پناهگاه جمعی، به شرح زیر است:

- ۱) برنامه‌ریزی پناهگاه در مقیاس محله: که شامل فرایند تعیین زیربنا و مکان‌یابی (در مکان-یابی پناهگاه، به دو مقوله شبکه‌های ارتباطی و همجواری‌ها توجه شود) می‌گردد.
- ۲) طراحی شهری پناهگاه که شامل ایمنی و امنیت بیرونی، مطلوبیت در مورد مسیرها، محوطه و ورودی‌ها می‌گردد.
- ۳) نحوه بهره‌برداری و آماده‌سازی پناهگاه‌ها در شرایط بروز تهدید و شرایط صلح
- ۴) طراحی (شکل و فرم، بخش ورودی و خروجی، بخش اصلی پناهگاه و ...) (جدی، ۱۳۹۴: ۷-۳).

اجزای پناهگاه

پناهگاه‌ها بنا بر نوع کاربری، اجزای مختلفی را شامل می‌گردند ولی در حالت کلی شامل بخش‌های زیر می‌باشند.

- ۱) معماری (اندازه و ابعاد، موقعیت در ساختمان و مکان‌یابی در سایت، شکل و فرم، ساختار دسترسی قسمت‌های مختلف به هم در پناهگاه و ...)
- ۲) تأسیسات (مکانیکی، آب و برق): از جمله موارد الزام‌آور در ساخت پناهگاه‌ها که در تحمل و افزایش پایداری فیزیولوژیکی افراد در پناهگاه‌ها دارد بخش تأسیسات می‌باشد که بخش‌های تهویه پناهگاه (اجزا، استقرار و کنترل هوا)، تأسیسات آب و فاضلاب (ذخیره‌سازی، مصالح سرویس بهداشتی، لوله‌ها و ...)، تأسیسات الکتریکی (سیستم اعلام حریق، سیستم صوتی، سیستم ارتباط و مخابرات، روشنایی) را در بر می‌گیرد.
- ۳) سازه (نوع سازه، مصالح مصرفی، سطوح سازه، ضخامت دیوارها، بررسی تأثیرات انفجار و ...)
- ۴) اقتصاد: بخش اقتصاد که شامل ارزیابی و امکان‌سنجی ساخت پناهگاه می‌شود (همان: ۸۳).

مدیریت اسکان و امور سرپناه

سرپناه قدرت دفاعی را افزایش می‌دهد و در ارضای نیاز به امنیت در سلسله مراتب پله‌ای مازلو اثر مثبت داشته و باعث بقای انسان می‌شود. با این رویکرد روانشناسانه به سرپناه، بحث ایمنی و امنیت باید در تمام سطوح برنامه‌ریزی و طراحی، از توزیع پناهگاه‌های عمومی در سطح شهر، تأمین بهداشت و سلامت افراد در پناهگاه و... تا سایر موارد در سرپناه مدیریت شود. این-

گونه تدابیر علاوه بر کاهش خسارات تهدیدات انسان‌ساز برای کاهش خطرپذیری در برابر انواع خطرات طبیعی نیز مفید خواهد بود. برای مدیریت اسکان میتوان موارد زیر را برشماری نمود:

- ساخت و ساز مقاوم ساختمان‌ها و رعایت پراکندگی؛
- ایجاد پناهگاه‌های منظم و وسیع برای تأمین نیازمندی‌های تمام مردم به‌طور خودکفا؛
- برخورداری از انواع پناهگاه و بیمارستان‌های حفاظت شده همچون پناهگاهی برای کنترل و هدایت فعالیت‌های مقابله با سوانح و بلایا، برای امداد به مجروحان و مصدومان و ...؛
- آماده بودن اقلام ضروری مایحتاج نظیر آب و غذا در پناهگاه‌ها در هر زمان؛
- احداث پناهگاه در منازل شخصی و مسکونی؛
- احداث پناهگاه‌های جمعی در مراکز اداری و جمعی؛
- احداث مراکز اداری و تجاری چندمنظوره و امن؛
- گسترش مترو و طراحی نقاط اقامت امن در ایستگاه‌ها و مسیرها؛
- ایمن‌سازی پناهگاه‌ها و مراکز تجمع امن از حوادث احتمالی و تروریسم و بیوتروریسم.

(اصغریان جدی، ۱۳۹۳).

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق این پژوهش کاربردی- توسعه‌ای است. چون هم سودمندی عملی دارد و هم می‌تواند نسبت به تحقیقات قبلی گستره مناسبی را در جامعه هدف ایجاد کند و تعمیم‌پذیر باشد. روش تحقیق توصیفی- تحلیلی با رویکرد آمیخته است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه خبرگان و افراد صاحب‌نظر که شناخت کافی از موضوع پژوهش را دارند، می‌باشند که از ویژگی‌های ذیل برخوردار باشند:

- آشنایی با مفهوم الگوی تأمین امنیت و ایجاد سرپناه مورد نیاز مردم در بحران ناشی از جنگ- های ناهمتراز
 - آشنایی با مأموریت، ساختار، سازمان، آموزش و تجهیزات نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران و سازمان‌های غیرنظامی
 - کارکنانی که حداقل از جایگاه مدیریتی تصمیم‌گیر برخوردار باشند؛ ترجیحاً از جایگاه ۱۷ به بالا
 - دارای تفکر راهبردی در سطح نیروهای مسلح و سازمان‌های غیر نظامی باشند.
- برای انتخاب حجم جامعه آماری با لحاظ نمودن ویژگی‌های یاد شده، تعداد ۵۲ نفر (با روش نمونه‌گیری هدفمند قضاوتی) به‌صورت تمام شمار در نظر گرفته شده است.

اطلاعات حاصل از پرسشنامه با استفاده از روش معادلات ساختاری با رویکرد حداقل مربعات جزئی^۱ و با استفاده از نرم افزار اسمارت پی ال اس^۲ مورد تحلیل قرار گرفته است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

در این تحقیق پس از بررسی ادبیات نظری، پیشینه‌ها، نظر خبرگان و اسناد بالادستی جمع‌آوری شده ابتدا توسط تحلیل کیفی و ابزار تحلیل محتوا (جدول ۲) تا حد اشباع نظری مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحقیق احصاء گردید و سپس طی دو مرحله بوسیله پرسشنامه از ۱۵ نفر جامعه خبره (جهت تایید روایی) و در نهایت از ۵۲ نفر جامعه نمونه (با توجه به ویژگی‌های جامعه آماری)، شاکله الگوی تحقیق با پنج مؤلفه و تعداد ۳۶ شاخص مورد تایید قرار گرفت که الگوی تحقیق مطابق شکل ۲ می باشد.

جدول ۲: جدول تجزیه و تحلیل کیفی

ابعاد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	استناد به
فردی		امنیت اخلاقی (جلوگیری از تعرض به حریم شخصی افراد ...)، امنیت رفتاری (مقابله با رفتارهای نابهنجار و ...)، امنیت شغلی	مصاحبه با خبرگان
		امنیت جانی (در برابر خطرات و آسیب‌پذیری‌های ممکن)، امنیت مالی، امنیت فیزیکی (سلامت فیزیکی و روانی)،	اهری و مرادی، ۱۳۹۶
امنیت	عمومی	برخورد با سارقین و متخلفین، مراقبت مضاعف از انبارهای تسلیحاتی، ایمنی فیزیکی (جرایم خشونت‌بار، جرایم علیه اموال)	(چالوک، ۱۳۹۲)
		تأمین امنیت اجتماعی	(سیدجوادین، ۱۳۸۶)
		تقویت نیروهای مسلح جهت تأمین امنیت منطقه حادثه- دیده، بسیج مردم‌پایه برای ایجاد امنیت، مقابله تخصصی با تحریک‌های خارجی	مصاحبه با خبرگان
سرپناه	طراحی معماری پناهگاه	ایجاد احساس امنیت (فقدان هراس و ترس)	(بوزان، ۱۳۷۸)
		رعایت مسائل روان افراد در طراحی، دسترسی به فضاهای داخلی مورد نیاز (سرویس بهداشتی، استراحت و ...)، تأسیسات مورد نیاز در پناهگاه (مکانیکی، آب و برق)	(پروژه اسفیر، ۱۴۰۰)

1- SEM: Structural Equation Modeling

2- PLS: Partial Least Squares

(امیری: ۱۳۹۰)	استفاده چند منظوره از پناهگاه (در زمان صلح هم کارایی داشته باشند)		
(جدی و همکاران، ۱۳۹۴)	بخش ورودی، خروجی و راه‌های خروجی اضطراری، شکل، فرم، اندازه و ابعاد متناسب با تراکم جمعیت		
مصاحبه با صاحب‌نظران	انتقال مردم به پناهگاه و اسکان موقت، سازماندهی افراد ارایه دهنده خدمات در پناهگاه	مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها	
(اصغریان جدی، ۱۳۹۳)	تفکیک پناهگاه‌ها بر اساس کاربری (نظامی تجهیزات، انسانی و...)، توزیع پناهگاه‌های عمومی در سطح شهر، تأمین بهداشت و سلامت افراد در پناهگاه		
(پروژه اسفیر، ۱۴۰۰)	در نظر گرفتن مسائل فرهنگی و خانوادگی در اسکان افراد		
مصاحبه با صاحب‌نظران	موقعیت در ساختمان و مکان‌یابی در سایت، خطرات بلاای طبیعی در پناهگاه مشکلات را مضاعف نکند، ارزیابی آسیب‌پذیری و خطر، فاصله از مراکز نظامی و انتظامی		
(امانپور و همکاران، ۹۷)	فاصله از مراکز درمانی، فاصله از ایستگاه‌های آتش‌نشانی	مکان‌یابی	
(اسفیر، ۱۴۰۰)	فاصله از فضاهای باز، فاصله از مراکز آموزشی		
(جدی، ۹۴)	مسیر امن و دسترسی سریع به پناهگاه، سازگاری کاربری‌ها و دسترسی به شبکه ارتباطی		

تحلیل مدل‌ها در روش مدل‌سازی معادلات ساختاری با رویکرد حداقل مربعات جزئی طی دو مرحله اصلی شامل: «بررسی برازش مدل» و سپس «آزمون فرضیه‌های پژوهش» انجام می‌گردد. قسمت اول یعنی برازش مدل خود در سه بخش ذیل انجام می‌شود: الف- برازش مدل اندازه‌گیری ب- برازش مدل ساختاری و پ- برازش مدل کلی. (داوری و رضازاده، ۱۳۹۶: ۱۲۹)

(۱) - بررسی برازش مدل

الف) برازش مدل اندازه‌گیری

به منظور بررسی برازش مدل اندازه‌گیری از سه معیار پایایی (سنجش بارهای عاملی، آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی) استفاده شده است.

جدول ۳: نتایج بررسی اعتبار متغیرهای پژوهش

متوسط واریانس استخراج شده	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	ضرایب معناداری z	بار عاملی	شاخص	ضریب مسیر	مؤلفه
۰/۶۱۱	۰/۷۴۳	۰/۷۱۴	۱۳/۴۷	۰/۷۷	امنیت اخلاقی (جلوگیری از تعرض به حریم شخصی افراد)	۰/۶۷۴	فردی
			۱۲/۲۴	۰/۷۶	امنیت رفتاری (مقابله با رفتارهای نابهنجار و)		
			۸/۰۳	۰/۶۲	امنیت جانی (در برابر خطرات و آسیب- پذیری های ممکن)		
			۱۵/۷۳	۰/۸۹	امنیت مالی		
			۲۹/۱۸	۰/۸۹	امنیت فیزیکی (سلامت فیزیکی و روانی)		
			۱۳/۱۷	۰/۷۴	امنیت شغلی		
۰/۵۳۴	۰/۷۷۲	۰/۸۲۱	۹/۴۰	۰/۷۶	تأمین امنیت اجتماعی	۰/۸۳۵	عمومی
			۱۱/۲۰	۰/۶۸	تقویت نیروهای مسلح جهت تأمین امنیت منطقه حادثه دیده		
			۱۷/۸۱	۰/۸۱	بسیج مردم پایه برای ایجاد امنیت		
			۷/۰۶	۰/۷۱	برخورد با سارقین و متخلفین		
			۱۱/۱۳	۰/۸۲	مقابله تخصصی با تحریک های خارجی		
			۱۳/۱۴	۰/۷۱۶	مراقبت مضاعف از انبارهای تسلیحاتی		

متوسط واریانس استخراج شده	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	ضرایب معناداری z	بار عاملی	شاخص	ضریب مسیر	مؤلفه
			۶/۲۳	۰/۶۷	ایجاد احساس امنیت (فقدان هراس و ترس)		
			۱۱/۲۱	۰/۸۷	ایمنی فیزیکی (جرایم خشونت بار، جرایم علیه اموال)		
			۱۶/۷۵	۰/۸۱	رعایت مسائل روان افراد در طراحی		
			۱۲/۸۸	۰/۸۷	دسترسی به فضاهای داخلی مورد نیاز) سرویس بهداشتی، استراحت و ...)		
			۱۴/۲۲	۰/۸۵	تأسیسات مورد نیاز در پناهگاه (مکانیکی، آب و برق)		
۰/۵۳۳	۰/۸۸۲	۰/۷۸۱	۸/۰۷	۰/۷۶	استفاده چند منظوره از پناهگاه (در زمان صلح هم کارایی داشته باشند)	۰/۷۹۵	طراحی و معماری پناهگاه
			۸/۵۴	۰/۶۱	شکل، فرم، اندازه و ابعاد متناسب با تراکم جمعیت		
			۹/۶۸	۰/۶۶	بخش ورودی، خروجی و راه‌های خروجی اضطراری		
۰/۵۴۴	۰/۷۵۸	۰/۸۵۶	۷/۲۹	۰/۶۷	انتقال مردم به پناهگاه و اسکان موقت	۰/۶۸۴	مدیریت اسکان و

مؤلفه	ضرب مسير	شاخص	بار عاملی	ضرایب معناداری Z	پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	متوسط واریانس استخراج شده
امور پناهگاه‌ها		سازماندهی افراد ارایه دهنده خدمات در پناهگاه	۰/۸۵	۱۷/۰۴			
		تفکیک پناهگاه‌ها بر اساس کاربری (نظامی، تجهیزات، انسانی و...)	۰/۸۲	۱۸/۷۱			
		توزیع پناهگاه‌های عمومی در سطح شهر	۰/۸۴	۲۱/۴۰			
		تأمین بهداشت و سلامت افراد در پناهگاه	۰/۸۳	۱۶/۸۱			
		در نظر گرفتن مسائل فرهنگی و خانوادگی در اسکان افراد	۰/۷۵	۹/۷۱			
مکان یابی	۰/۸۲۱	موقعیت در ساختمان و مکان یابی در سایت	۰/۷۲	۸/۶۹	۰/۸۷۱	۰/۷۲۹	۰/۵۰۹
		مسیر امن و دسترسی سریع به پناهگاه	۷۱ ۰/	۱۸ ۱۸			
		خطرات بلایای طبیعی در پناهگاه مشکلات را مضاعف نکند	۰/۸۶	۱۶/۵۰			
		فاصله از مراکز درمانی	۰/۶۵	۸/۰۵			
		فاصله از ایستگاه‌های آتش نشانی	۰/۷۲	۲۲/۰۵			
		فاصله از فضاهای باز	۰/۶۵	۱۸/۳۸			
		فاصله از مراکز آموزشی	۰/۷۴	۸/۷۱			

مؤلفه	ضریب مسیر	شاخص	بار عاملی	ضرایب معناداری Z	پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	متوسط واریانس استخراج شده
		فاصله از مراکز نظامی و انتظامی	۰/۹۲	۲۴/۰۲			
		سازگاری کاربری‌ها و دسترسی به شبکه ارتباطی	۰/۷۲	۹/۰۸			
		ارزیابی آسیب‌پذیری و خطر	۰/۷۹	۸/۲۳			

بارهای عاملی از طریق محاسبه مقدار همبستگی شاخص‌های یک سازه با آن سازه محاسبه می‌شوند که اگر این مقدار برابر یا کمتر از ۰/۶ شود، باید آن شاخص را اصلاح و یا از مدل پژوهش حذف نمود. پایایی درونی نشانگر میزان همبستگی بین یک سازه و شاخص‌های مربوط به آن است. مقدار بالای واریانس تبیین شده بین سازه و شاخص‌هایش در مقابل خطای اندازه‌گیری مربوط به هر شاخص، پایایی درونی بالا را نتیجه می‌دهد. مقدار آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ نشانگر پایایی قابل قبول است. در صورتی که مقدار پایایی ترکیبی^۱ برای هر سازه بالای ۰/۷ شود، نشان از پایداری درونی مناسب برای مدل اندازه‌گیری دارد. معیار متوسط واریانس استخراج شده^۲، میزان همبستگی یک سازه با شاخص‌های خود را نشان می‌دهد که هر چه این همبستگی بیشتر باشد، برازش نیز بیشتر است. فورنل و لارکر اظهار داشته‌اند مقدار میانگین واریانس استخراج شده (AVE) بالای ۰/۵، همگرایی قابل قبول را نشان می‌دهد. همان‌طوری که در جدول ۳ مشاهده می‌شود:

کلیه ضرایب بارهای عاملی بیش از ۰/۶ بوده و نشان می‌دهد که کلیه سؤال‌ها مناسب می‌باشند و از اعتبار کافی برخوردارند. با توجه به اینکه تمامی مقادیر آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی برای تمامی سازه‌ها، بیشتر از ۰/۷ و برای میانگین واریانس استخراج شده ۰/۵ و بیشتر محاسبه شده، نشان‌دهنده این است که تمامی این معیارها در مورد متغیرهای فوق مقدار مناسبی اتخاذ نموده‌اند، لذا می‌توان مناسب بودن وضعیت پایایی و روایی همگرایی پژوهش حاضر را تأیید نمود.

¹ CR

² AVE

روایی واگرا

روایی واگرا سومین معیار بررسی برازش مدل‌های اندازه‌گیری است که دو موضوع را پوشش می‌دهد: مقایسه میزان همبستگی بین شاخص‌های یک سازه با آن سازه در مقابل همبستگی آن شاخص‌ها با سازه‌های دیگر و مقایسه میزان همبستگی یک سازه با شاخص‌هایش در مقابل همبستگی آن سازه با سایر سازه‌ها که در این پژوهش از روش فورنل و لارکر استفاده شده است.

جدول ۴: روایی واگرا

سازه‌ها	فردی	عمومی	طراحی و معماری پناهگاه	مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها	مکان یابی
فردی	۰/۸۴۲				
عمومی	۰/۶۵۸	۰/۸۲۱			
طراحی و معماری پناهگاه	۰/۶۷۱	۰/۷۴۳	۰/۷۷۹		
مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها	۰/۵۲۸	۰/۵۲۱	۰/۶۳۱	۰/۷۸۸	
مکان یابی	۰/۳۶۴	۰/۲۴۷	۰/۴۱۲	۰/۷۵۴	۰/۸۱۴

مطابق ماتریس بالا، مقدار جذر تمامی متغیرهای مرتبه اول از مقدار همبستگی میان آن‌ها بیشتر است که این امر روایی واگرایی مناسب و برازش خوب مدل اندازه‌گیری را نشان می‌دهد.

برازش مدل ساختاری

به‌منظور برازش مدل ساختاری از سه معیار: ضرایب معناداری Z ، مقادیر R Square و Q^2 به شرح ذیل بهره‌گیری شده است.

ضرایب معناداری Z

برازش مدل ساختاری با استفاده از ضرایب Z به این صورت است که ضرایب باید از ۱/۹۶ بیشتر باشند تا بتوان در سطح اطمینان ۹۵ درصد، معنادار بودن آن‌ها را تأیید نمود (محسنین و همکار، ۱۳۹۳: ۱۳۶). با توجه به جدول ۳، کلیه ضرایب بیشتر از ۱/۹۶ هستند که این امر معنادار بودن روابط میان متغیرها را در سطح ۹۵ درصد نشان می‌دهد.

معیار R^2

دومین معیار برای بررسی برازش مدل ساختاری در این پژوهش، ضرایب R^2 مربوط به متغیرهای پنهان درون‌زای (وابسته) مدل است. R^2 معیاری است که نشان از تأثیر یک متغیر برون‌زا دارد. هنسلر و همکاران

اظهار داشته‌اند در صورتی که در یک مدل، یک سازه درون‌زا توسط تنها یک یا دو سازه برون‌زا تحت تأثیر قرار گیرد، مقدار R^2 از ۰/۳۳ به بالا، نشان از قوت رابطه بین آن سازه‌ها و سازه درون‌زا است (داوری و رضازاده، ۱۳۹۶: ۹۳).

مطابق جدول ۵، مقدار R^2 برای سازه‌های «عمومی»، «مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها» و «مکان یابی» در حد قوی و برای سازه‌های «فردی» و «طراحی و معماری پناهگاه» در حد بسیار قوی است.

جدول ۵: ضرایب R^2

متغیر	مکان یابی	مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها	طراحی و معماری پناهگاه	عمومی	فردی
R^2	۰/۴۵۱	۰/۵۰۱	۰/۷۱۱	۰/۴۵۵	۰/۶۲۵

معیار Q^2

این معیار قدرت پیش‌بینی مدل را مشخص می‌کند. هنسلر و همکاران در مورد شدت قدرت پیش‌بینی مدل در مورد سازه‌های درون‌زا، سه مقدار ۰/۰۲، ۰/۱۵ و ۰/۳۵ را تعیین نموده‌اند که به ترتیب مقادیر ضعیف، متوسط و قوی قدرت پیش‌بینی مدل در مورد سازه‌های درون‌زا را نشان می‌دهد. (خالقی‌نژاد و همکار، ۱۳۹۴: ۷۸)

جدول ۶: ضرایب Q^2

متغیر	مکان یابی	مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها	طراحی و معماری پناهگاه	عمومی	فردی
1-SSE/SSO	۰/۳۳۵	۰/۴۰۲	۰/۳۹۸	۰/۴۵۸	۰/۳۸۴

با توجه به مقادیر Q^2 در جدول بالا، تمامی متغیرهای درون‌زای جدول فوق نشان از برآزش قوی مدل ساختاری است.

برآزش مدل کلی (معیار GoF)

توسط این معیار، محقق می‌تواند پس از بررسی برآزش بخش اندازه‌گیری و بخش ساختاری مدل کلی پژوهش خود، برآزش بخش کلی را نیز کنترل نماید. وتزلس و همکاران سه مقدار ۰/۰۱، ۰/۲۵ و ۰/۳۶ را به‌عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای GoF معرفی نموده‌اند. (داوری و رضازاده، ۱۳۹۶: ۹۸)

معیار GoF طبق رابطه زیر محاسبه می‌گردد:

$$GoF = \sqrt{\text{Communalities}} * R^2$$

از آنجا که در حداقل مربعات جزئی مقدار Commonality با AVE برابر است وتزلس و همکاران

(۲۰۰۹) فرمول زیر را ارائه نموده‌اند:

$$GOF = \sqrt{\text{average (AVE)} \times \text{average (R}^2\text{)}}$$

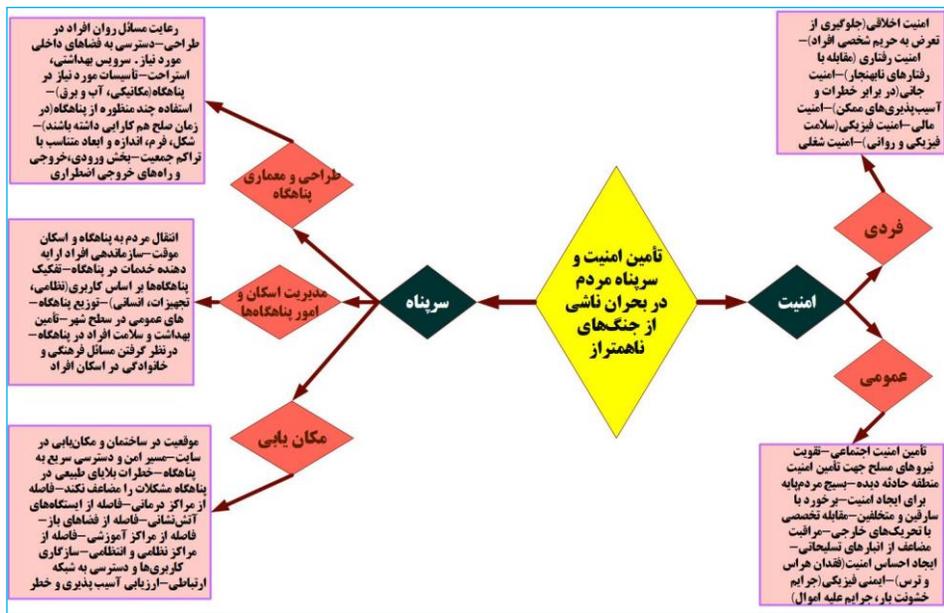
جدول ۷: مقادیر AVE و R Square

متغیر	R Square	AVE
مکان یابی	۰/۴۵۱	۰/۵۰۹
مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها	۰/۵۰۱	۰/۵۴۴
طراحی و معماری پناهگاه	۰/۷۱۱	۰/۵۳۳
عمومی	۰/۴۵۵	۰/۵۳۴
فردی	۰/۶۲۵	۰/۶۱۱
میانگین	۰/۵۴۸	۰/۵۴۶

در نتیجه مقدار معیار GoF برابر است با:

$$GoF = \sqrt{.546 * 0.548} = 0.547$$

حاصل شدن مقدار ۰/۵۴۷ برای GoF نشان از «برازش کلی در حد بسیار قوی» مدل دارد.

شکل ۲: الگوی تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم با تأکید بر امنیت و سرپناه در بحران ناشی از جنگ نامتواز

الف - نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق نشان داد که الگوی تأمین امنیت و سرپناه مردم در بحران ناشی از جنگ‌های نامتواز، شامل ۵ مؤلفه و تعداد ۳۶ شاخص می‌باشد که ترتیب مؤلفه‌ها و شاخص‌های هر بعد با توجه به مقادیر ضرایب مسیر مؤلفه‌ها و بارهای عاملی شاخص‌ها (جدول ۳) به شرح ذیل است:

الف) بعد امنیت:

(۱) مولفه امنیت جمعی

- ایمنی فیزیکی (جرایم خشونت بار، جرایم علیه اموال)؛
- مقابله تخصصی با تحریک‌های خارجی؛
- بسیج مردم‌پایه برای ایجاد امنیت؛
- تأمین امنیت اجتماعی؛
- مراقبت مضاعف از انبارهای تسلیحاتی؛
- برخورد با سارقین و متخلفین؛
- تقویت نیروهای مسلح جهت تأمین امنیت منطقه حادثه دیده؛
- ایجاد احساس امنیت (فقدان هراس و ترس).

(۲) مولفه امنیت فردی

- امنیت مالی؛
- امنیت فیزیکی (سلامت فیزیکی و روانی)؛
- امنیت اخلاقی (جلوگیری از تعرض به حریم شخصی افراد)؛
- امنیت رفتاری (مقابله با رفتارهای نابهنجار و)؛
- امنیت شغلی؛
- امنیت جانی (در برابر خطرات و آسیب‌پذیری‌های ممکن).

ب) بعد سرپناه:

(۱) مولفه مکان یابی

- فاصله از مراکز نظامی و انتظامی؛
- خطرات بلاای طبیعی در پناهگاه مشکلات را مضاعف نکند؛
- ارزیابی آسیب‌پذیری و خطر؛
- فاصله از مراکز آموزشی؛
- موقعیت در ساختمان و مکان‌یابی در سایت؛
- فاصله از ایستگاه‌های آتش‌نشانی؛
- سازگاری کاربری‌ها و دسترسی به شبکه ارتباطی؛
- مسیر امن و دسترسی سریع به پناهگاه؛
- فاصله از مراکز درمانی؛
- فاصله از فضاهای باز.

(۲) مولفه طراحی و معماری پناهگاه

- دسترسی به فضاهای داخلی مورد نیاز (سرویس بهداشتی، استراحت و ...)
- تأسیسات مورد نیاز در پناهگاه (مکانیکی، آب و برق)؛
- رعایت مسائل روان افراد در طراحی؛
- استفاده چند منظوره از پناهگاه (در زمان صلح هم کارایی داشته باشند)؛
- بخش ورودی، خروجی و راه‌های خروجی اضطراری؛
- شکل، فرم، اندازه و ابعاد متناسب با تراکم جمعیت.

(۳) مولفه مدیریت اسکان و امور پناهگاه‌ها

- سازماندهی افراد ارایه دهنده خدمات در پناهگاه؛
- توزیع پناهگاه‌های عمومی در سطح شهر؛
- تأمین بهداشت و سلامت افراد در پناهگاه؛
- تفکیک پناهگاه‌ها بر اساس کاربری (نظامی، تجهیزات، انسانی و...)
- در نظر گرفتن مسائل فرهنگی و خانوادگی در اسکان افراد؛
- انتقال مردم به پناهگاه و اسکان موقت.

ب- پیشنهادها

- یافته‌های تحقیق حاضر که مشتمل بر احصاء مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأمین امنیت و سرپناه مردم در بحران ناشی از جنگ‌های ناهم‌تراز می‌باشد، به عنوان الگویی مناسب در راستای رفع نیاز تأمین امنیت مردم در زمان بحران‌ها خصوصاً جنگ‌های ناهم‌تراز مورد بهره‌برداری سازمان‌های نظامی و غیرنظامی همچون سازمان مدیریت بحران کشور، سازمان پدافند غیرعامل جمهوری اسلامی ایران و دیگر سازمان‌های ذیربط کشوری و لشگری قرار گیرد.
- بر اساس نتایج پژوهش، پیشنهاد می‌گردد وزارت کشور به منظور تنظیم سازوکار اجرایی برای ساماندهی و نظم بخشیدن به حرکت خودجوش مردمی به‌ویژه تقویت حس وطن‌دوستی و کمک به هم‌نوعان در تأمین نیازمندی‌های اساسی مردم در ابعاد تأمین امنیت و سرپناه نسبت به استفاده از نتایج این پژوهش از طریق درج مستخرجه نتایج این تحقیق در بحران ناشی از جنگ‌های ناهم‌تراز اقدام نماید.

فهرست منابع:

الف- منابع فارسی

- اصغریان جدی، احمد، (۱۳۹۳)، الزامات معمارانه در دفاع غیرعامل پایدار، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- الوانی، سید مهدی، (۱۳۹۵)، مدیریت عمومی، تهران، انتشارات عطار.

- امانپور، سعید، پیوند، ندا، اسدی کلمتی، اقبال، (۱۳۹۷)، جانمایی پناهگاه‌های شهری مبتنی بر اصول پدافند غیرعامل (مطالعه موردی: منطقه ۴ شهر اهواز)، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، دوره دهم، شماره ۳۸.
- امیری، افشار، (۱۳۹۰)، جنگ‌های آینده و فناوری‌های پیشرفته، تهران، نشر نگرش راهبردی.
- بابویی، محمود رضا، ذوالفقاری، حسین، رادان، احمدرضا و بیات، بهرام. (۱۴۰۱). نقش مولفه‌های اطلاعات و امنیت در تعادل مدیریت بحرانهای امنیتی، فصلنامه علمی امنیت ملی، سال دوازدهم، شماره ۴۶.
- بوزان، باری، (۱۳۷۸)، مردم، دولت‌ها و هراس، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بیات، بهرام، (۱۳۸۷)، «تبیین جامعه‌شناختی احساس امنیت در بین شهروندان تهرانی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان، رساله دکتری.
- پروژه اسفیر، (۱۴۰۰)، منشور بشر دوستانه و حداقل استانداردها در پاسخگویی‌های بشر دوستانه، سازمان چاپ و انتشارات وابسته به اوقاف و امور خیریه.
- پورنقدی، بهزاد؛ اصلانی، مسعود، (۱۳۹۵)، بررسی معیارها و شاخص‌های امنیت‌ساز پدافند غیرعامل در زمان جنگ و بحران، فصلنامه پدافند غیرعامل و امنیت، بهار ۱۳۹۵، سال پنجم - شماره ۱۴.
- جدی، احمد، (۱۳۹۴)، بومی‌سازی استانداردهای پناهگاه جمعی و خانوادگی در ایران، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، سازمان پدافند غیرعامل.
- چالوک، غلامرضا، (۱۳۹۲)، خدمات انتظامی سوانح و بلایا، انتشارات دانشگاه علوم انتظامی، گروه انتظامی
- خالقی نژاد، عباس، ضیاءالدینی، محمد، (۱۳۹۴)، بررسی رابطه جو ایمنی و عملکرد ایمنی کارکنان با توجه به نقش میاجی دانش ایمنی و انگیزش ایمنی در مجتمع مس سرچشمه، فصلنامه بهداشت و ایمنی کار، جلد ۵، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۴، ص ۶۹-۸۴.
- داوری، علی، رضازاده، آرش، (۱۳۹۶)، مدل سازی معادلات ساختاری با نرم افزار PLS، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ چهارم.
- رستمی، محسن؛ دهقان، محمدحسن، (۱۴۰۰)، تأمین امنیت عمومی پایدار با نقش‌پذیری از سرمایه‌ی اجتماعی مردم‌محور، تهران، فصلنامه دانش تفسیر سیاسی، شماره ۹.
- رضایی، علی اکبر و بختیاری، مریم، (۱۳۸۹)، مدیریت بحران، چاپ اول، تهران، یادآوران.
- سید جوادین سید رضا، جلیلیان، حسین، (۱۴۰۲)، تئوری‌های مدیریت، تهران، چاپ چهاردهم، نگاه دانش.
- عادل، علیرضا، ۱۳۹۱، ارزیابی عملکرد نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران در برقراری نظم و امنیت شهرستان بم با رویکرد مدیریت بحران، پژوهش‌های مدیریت انتظامی، سال هفتم، تابستان، شماره ۲.
- کامیابی، سید علی پور، حسن آبادی، سعید، سیدخلیل، مرتضی، (۱۳۹۲)، مکان‌یابی پناهگاه در شهر سمنان با بهره‌گیری ابزار تحلیلی GIS و فرایند تحلیل سلسله مراتبی با رویکرد مدیریت شهری، فصلنامه پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال اول، شماره ۳، صفحات ۶۴-۴۹.

- محسنین، شهریار، اسفیدانی، محمد رحیم، (۱۳۹۳)، معادلات ساختاری مبتنی بر رویکرد حداقل مربعات جزئی به کمک نرم افزار Smart-PLS (آموزشی و کاربردی)، تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر، چاپ اول.
- مرادیان، محسن، (۱۳۸۹)، نقش روحیه در توان رزمی، فصلنامه راهبرد دفاعی شماره ۷ سال ۲۷، بی جا.

ب - منابع انگلیسی

- Alshawawreh L, Pomponi F, D'Amico B, Snaddon S, Guthrie P. Qualifying the Sustainability of Novel Designs and Existing Solutions for Post-Disaster and Post-Conflict Sheltering. Sustainability. ۲۰۲۰; ۱۲(۳):۸۹۰. <https://doi.org/10.3390/su12030890>